

k vypracování návrhů na praktická sociotechnická opatření v oblasti výchovy obyvatelstva, směřující k pozitivnímu formování diferencovaného socialistického životního prostředí v Praze.

Na podkladě sestavené a schválené metodiky výzkumné činnosti, která byla opoňována v prvním čtvrtletí 1975, proběhly v časovém plánu jednotlivé terenní výzkumy. Současně je zpracována obsahová analýza dokumentů a sekundární analýza vybraných statistických dat. Další výzkumnou technikou byla pozorování a série standardizovaných a polostandardizovaných interview s pracovníky kulturních zařízení a místními funkcionáři, doplněná rozhovory s návštěvníky těchto kulturních zařízení.

Závěrečná zpráva o jednotlivých subdílčích úkolech je doplněna bohatou fotodokumentací, která jako citlivě působící argumentace dokládá některé zjištěné fakty, dotýkající se problémů kulturních zařízení a jejich významu pro kulturní potřeby obyvatel Prahy. Široký záběr výzkumné tematiky, jakož i obsažnost zpracování předpokládá samostatnou publikaci výsledků shrnující celkovou výzkumnou činnost v oblasti ochrany a tvorby životního prostředí v Praze.

Helena Janišová

Změny sociální struktury v Maďarsku v letech 1930–1970

1. Pohyb sociální struktury

Sociální struktura Maďarska prodělala od období mezi dvěma válkami zásadní změny,

kteřé zachycují — i když ne se všemi podrobnostmi — data sčítání lidu.

V meziválečném období se sociální struktura Maďarska vyznačovala existencí skupin pozemkových vlastníků a velkokapitalistů (jejichž počet není daty sčítání lidu přesně zachycen, protože pozemkoví vlastníci a kapitalisté většinou ve sčítání udali nějaké jiné povolání), proti níž stály velké masy vykořisťovaných tříd; maloburžoazie a skupiny nemanuálně pracujících byly poměrně slabé. Celkový počet různých skupin dělnické třídy tvořil už v této době přibližně polovinu společnosti, v dělnické třídě byl však značný podíl zemědělských dělníků, přičemž počet průmyslových dělníků ve velkých závodech byl poměrně nízký. Postavení samostatných rolníků, kteří měli velmi malá hospodářství, se blížilo postavení dělnické třídy: tyto rolníci byli nuceni část svého času věnovat výdělečné práci, aby doplnili malý příjem z hospodářství. Samostatní řemeslníci a obchodníci postupně ztráceli své postavení v důsledku konkurence velkých firem, současně růst počtu úředníků byl velmi pomalý a jejich postavení bylo znehodnocováno rozsáhlou nezaměstnaností.

V současné Maďarsku je struktura společnosti zcela odlišná. V důsledku pozemkové reformy a znárodnění podniků zmizely vykořisťovatelské třídy a také počet samostatných řemeslníků a obchodníků se velmi podstatně zmenšil. V důsledku socialistického přebudování zemědělství již téměř neexistují samostatní rolníci. Početní zastoupení dělnické třídy

Tabulka 1: Sociální složení ekonomicky aktivních v letech 1930–1970 v (%)

Sociální skupina	1930	1949	1960	1970
Dělníci	48,8	36,3	51,4	57,1
z toho: kvalifikovaní	} 26,4	11,2	15,5	19,5
zaučení		5,2	13,1	16,6
nekvalifikovaní		12,1	14,0	13,0
zemědělství		6,9	6,4	4,9
mistři	1,6	0,9	2,4	2,7
Družstevní rolníci	—	—	12,0	17,0
Samostatní rolníci	32,5	46,7	19,9	1,2
z toho: s méně než s 1 holdem*	1,7	2,1	1,1	—
1–5 holdů	12,8	16,3	7,5	—
6–10 holdů	7,9	16,5	7,5	—
11–100 holdů	10,1	11,8	3,8	—
Nemanuální pracovníci	7,3	8,9	14,3	23,1
z toho: s vysokou školou	1,8	1,8	3,0	5,1
bez vysoké školy	5,5	7,1	11,3	18,0
Samostatní mimo zemědělství	8,6	8,1	2,4	1,6
Majitelé půdy	0,3	—	—	—
Ostatní	2,5	—	—	—
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

* 1 hold = 0,57 hektaru

dy se zvýšilo: v roce 1970 činilo 57 % ekonomicky aktivních, přičemž uvnitř dělnické třídy se výrazně zvýšil podíl dělníků v průmyslu, stavebnictví a dopravě, a naopak poklesl podíl zemědělských dělníků. Sociální postavení zemědělského obyvatelstva se změnilo téměř od základu, zpočátku v důsledku pozemkové reformy, později v důsledku socialistické přestavby zemědělství. V posledních letech se také značně zvýšil počet nemanuálně pracujících a změnilo se i jejich relativní postavení: určitá část těchto vrstev má poněkud nižší příjmy než kvalifikovaní dělníci a pracovní podmínky některých nemanuálních pracovníků (např. u počítačů) a některých kvalifikovaných dělníků (např. elektrotechniků) si jsou velice podobné. V souladu s tím, jak se tyto hranice mezi dělníky a rolníky nebo dělníky a zaměstnanci postupně stírají, stává se určitá zvláštní kvalifikace (vysokoškolské vzdělání u nemanuálních pracujících a vyučení u dělníků) faktorem, který silně ovlivňuje společenské postavení.

2. Šetření sociálního původu různých skupin obyvatelstva v Maďarsku

Tato šetření mají v maďarské statistice dlouhou tradici. Statistický úřad v Budapešti jako první zařadil do dotazníku tzv. „přehledů sociálních vrstev“ otázku „zaměstnání otce“. V těchto přehledech jsou shromážděna data o některých aspektech sociálního postavení, příjmů a životního způsobu některých profesí a širších sociálních skupin v Budapešti (dělníků, řemeslníků, obchodníků, státních a soukromých zaměstnanců, lékařů, advokátů a inženýrů). Otázka povolání otce byla obsažena i ve sčítacím archu v roce 1930 a v roce 1949.

Profesionální i širší sociální mobilita byla dále zkoumána zvláštní řadou šetření Výzkumného ústavu demografického při Ústředním statistickém úřadě [Klinger — Szabady 1965], [Andorka 1970]. V roce 1962 bylo nejdříve zkoumáno 0,2 % domácností v Budapešti, v roce 1963 potom 0,4 % domácností v ostatních městech, a konečně v roce 1964 0,5 % venkovských obyvatel. Jednalo se o náhodně vybraný soubor opený o data sčítání z roku 1960 a mikrocensu 1963, přičemž šetřenou jednotkou byla rodina. Nejdříve byly uveřejněny výsledky výzkumu v Budapešti a ostatních měst [Klinger — Szabady 1965], [Szabady 1966], později data za celou zemi, tj. Budapešť, města a venkov [Andorka 1970], [Harcsa — Kulcsár 1975].

V roce 1963 provedl Ústřední statistický úřad šetření sociální diferenciace, v němž kromě otázek týkajících se příjmů, časového rozpočtu, kulturních aktivit apod. bylo zjišťováno povolání otce a předchozí povolání zkoumané osoby. Šetření bylo výběrové a zahrnovalo 0,5 % obyvatelstva. Výsledky zkoumání intergenerační mobility se téměř přesně shodují s výsledky zjištěnými výzkumným ústavem demografickým.

V roce 1973 bylo Ústředním statistickým úřadem provedeno nové šetření profesionální mobility v rámci mikrocensu, a to u 0,5 % souboru populace. Dotazník byl téměř přesnou obdobou dotazníku šetření z let 1962—1964. Místo rodinných dotazníků však byly použity dotazníky individuální (pro všechny členy domácností starší 14 let).

3. Historické změny profesionální mobility

Pro historické srovnání profesionální mobility v Maďarsku máme tedy dva hlavní zdroje: 1. výsledky sčítání a šetření v různých historických obdobích, 2. retrospektivní životní historie zkoumaných osob v šetření z let 1962—1964. Sčítání a šetření uskutečněná v různých historických obdobích naneštěstí užívala různých kategorizací, takže výsledky jsou srovnatelné pouze částečně. Ze životních historií osob zkoumaných v letech 1962—1964 však bylo možné sestavit tabulky intergenerační mobility pro léta 1938 a 1949 a srovnat tyto tabulky s výsledky sčítání z let 1930 a 1949. Oba druhy dat se v základních tendencích ukázaly totožné, takže tabulky zakládající se na retrospektivních životních historiích mohou být použity pro historické srovnání.

Tři základní období zvolená pro srovnání jsou určena různými ekonomickými a společenskými podmínkami:

1. Meziválečné období končící rokem 1938 se vyznačuje téměř stagnující ekonomikou (s průměrným ročním přírůstkem národního důchodu na hlavu 0,5 %) a společenskou strukturou silně prostoupenou feudálními prvky — především na venkově, kde byla téměř polovina půdy ve vlastnictví statkářů.

2. Rok 1949 znamená konec poválečné obnovy, kdy národní důchod se pohybuje zhruba na předválečné úrovni. Dochází k významným společenským změnám, tj. k pozemkové reformě — rozdělení statkářské půdy mezi zemědělskými dělníky — a znárodnění velkých podniků a soukromých bank.

3. Od roku 1949 do poloviny šedesátých let se ekonomika rychle rozvíjí, růst národního důchodu dosahuje průměrně 5 %; je to období socialistické industrializace, spočívající převážně v tom, že rezervy pracovních sil ze zemědělství přecházejí do ostatních odvětví. Kolem roku 1980 se proces zespolečenštění zemědělství v podstatě završuje, malá rolnická hospodářství jsou nahrazena velkými zemědělskými družstvy a státními statky.

Ze srovnání tří tabulek intergenerační mobility (tabulky 2—4) můžeme vyvodit tyto celkové tendence: Podíl mobilních osob (synové ve srovnání s otci) činil v roce 1939 44 %, v roce 1949 47 % a v letech 1962—1964 59 %. Od roku 1938 do roku 1949 došlo k mírnému vzestupu, od roku 1949 do poloviny šedesátých let pak k prudkému vzestupu tohoto podílu. Posuzujeme-li zvlášť zemědělské dělníky, samotné rolníky a členy zemědělských družstev, je vzestup ještě výraznější, tj. okolo 67 % mobilních v roce 1949 a 86 % v letech 1962—1964. Téměř polovinu celkové mobility představuje mobilita z rolnických profesí

Tabulka 2: Intergenerační mobilita mužů v letech 1938, 1949 a 1962–1964 (v%)

Sociální postavení otec	Skupina povolání syna							
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1938*								
1. Řídicí a odborní pracovníci	26,1	6,8	0,7	0,8	0,2	0,6	—	1,5
2. Zaměstnanci	25,5	24,3	2,8	4,2	3,5	1,3	0,3	3,7
3. Řemeslníci	18,6	19,2	35,6	18,7	8,1	6,9	2,4	10,4
4. Kvalifikovaní dělníci	7,1	14,5	8,9	24,7	10,2	11,5	1,1	8,8
5. Zaučení dělníci	2,7	4,8	2,7	6,8	16,8	5,3	1,1	4,0
6. Nekvalifikovaní dělníci	0,7	3,5	3,9	7,8	9,6	13,5	1,1	4,7
7. Zemědělci	16,6	19,5	42,2	33,1	47,2	55,0	93,1	64,2
8. Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1949**								
1. Řídicí a odborní pracovníci	18,5	6,4	1,7	0,6	—	0,8	0,1	1,7
2. Zaměstnanci	23,2	16,8	2,9	3,3	2,1	1,9	0,4	3,7
3. Řemeslníci	15,8	20,0	32,5	15,5	9,2	9,2	3,0	10,3
4. Kvalifikovaní dělníci	10,9	19,4	10,3	26,5	10,5	10,0	1,5	10,1
5. Zaučení dělníci	4,1	6,1	3,6	8,2	13,6	5,4	1,2	4,6
6. Nekvalifikovaní dělníci	2,8	4,4	4,3	8,1	8,8	9,8	1,8	4,7
7. Zemědělci	20,6	19,5	41,4	33,4	52,2	58,3	90,9	61,8
8. Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1962–64***								
1. Řídicí a odborní pracovníci	16,1	4,6	1,3	0,7	0,6	0,5	0,1	1,9
2. Zaměstnanci	15,7	12,9	5,5	3,2	1,7	1,1	0,2	3,7
3. Řemeslníci	15,0	18,3	26,6	13,9	9,2	7,8	3,8	10,4
4. Kvalifikovaní dělníci	17,1	20,7	10,6	22,1	8,2	5,8	1,5	10,6
5. Zaučení dělníci	3,7	6,8	6,1	7,5	8,3	4,0	1,1	4,6
6. Nekvalifikovaní dělníci	4,4	5,1	4,3	7,0	7,8	9,0	1,4	4,9
7. Zemědělci	24,3	25,4	40,4	41,5	61,1	68,3	90,8	60,7
8. Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Postavení otce i syna v roce 1938

** Postavení otce v roce 1938, syna v roce 1949

*** Postavení otce v roce 1938, syna v letech 1962–64

(všichni manuálně pracující v zemědělství) do jiných, především dělnických profesí: podíl tohoto typu mobility činil v roce 1938 20 %, v roce 1949 22 % a v letech 1962–1964 30 % všech osob uvedených v tabulce 2.

Hlavní směry profesionální mobility byly totožné ve všech třech obdobích: šlo o přesuny ze skupin manuálních pracovníků do zaměstnanců, ze zemědělství do ostatních odvětví, z povolání s nižší kvalifikací k povoláním kvalifikovanějším. Mezi rokem 1949 a polovinou let šedesátých intenzita profesionální mobility v tomto směru velice vzrostla,

zatímco mobilita v opačném směru zůstala v podstatě stabilní. Tyto přesuny v profesionální mobilitě byly v podstatě v souladu s požadavky ekonomického rozvoje, v němž změny vlastnických poměrů a industrializace vyvolaly pohyb profesionální struktury. K témuž závěru můžeme dospět, použijeme-li pojmů strukturní a čistá mobilita. Zatímco strukturní mobilita, daná růstem nových pracovních příležitostí, silně vzrostla, zůstala tzv. čistá mobilita, spjatá s rotací kádru, od roku 1939 do poloviny šedesátých let na stejné úrovni. Stupeň čisté mobility byl někdy po-

Tabulka 3: Mobilitní indexy podle šetření z let 1938–1964

Sociálně profesní skupina	Yasudův index			Tyreeův index		
	1938	1949	1962–64	1938	1949	1962–64
Řídicí a odborní pracovníci	0,52	0,45	0,46	0,917	0,910	0,916
Zaměstnanci	0,46	0,30	0,28	0,726	0,709	0,707
Řemeslníci	0,24	0,25	0,18	0,597	0,599	0,539
Kvalifikovaní dělníci	0,46	0,36	0,31	0,636	0,616	0,564
Zaučení dělníci	0,21	0,14	0,09	0,677	0,484	0,371
Nekvalifikovaní dělníci	0,14	0,16	0,09	0,517	0,354	0,339
Zemědělci	0,81	0,76	0,77	0,911	0,882	0,844

Oba indexy se pohybují v intervalu od -1 do $+1$ přičemž nulová hodnota indexu znamená statistickou nezávislost povolání syna na povolání otce.

kládán za ukazatel rovnosti mobilitních šancí, zatímco strukturální mobilita byla považována pouze za důsledek změn sociální struktury a diferenční fertility. Maďarská data však tuto interpretaci vyvracejí. Ukazují, že při zvýšení strukturální mobility a nezměněném stavu čisté mobility se silně snížila nerovnost mobilitních šancí právě v důsledku zvýšení strukturální mobility vyvolané socialistickým typem industrializace. Například možnosti přesunu do skupiny odborníků se od roku 1938 do období 1962–1964 u mužů rolnického původu ztrojnásobily, u mužů dělnického původu (otec kvalifikovaný dělník) více než ztrojnásobily, takže rozdíly mezi příležitostmi – přestože do určité míry dále trvají – se ve srovnání s meziválečným obdobím velmi snížily.

Empirické údaje dokumentují zmenšující se sociální dědičnost povolání. Je však třeba zdůraznit, že míra „dědičnosti“ povolání je v různých sociálních skupinách různá, největší míra dědičnosti povolání se projevuje u vedoucích a odborných pracovníků a u rolnictva. Dále je nutno poznamenat, že míra „dědičnosti profesí“ se zmenšila relativně nejméně u odborných pracovníků, k největšímu poklesu došlo u rolnických profesí.

4. Profesionální mobilita žen

První analýzy sociální mobility, vycházející ze šetření z let 1962–1964, se týkaly pouze mobility mužů. Na základě těchto šetření bylo však možné vyhodnotit i mobilitu žen, protože odpovídající data (např. data partnerů hlav rodin) byla v šetření obsažena [Kulcsár 1974], [Andorka – Harcsa – Kulcsár 1975]. Profesionální mobilita žen byla specificky ovlivňována těmito faktory:

1. Zvýšil se podíl pracujících žen a důchodkyň: v roce 1949 činil podíl ekonomicky aktivních žen ve věku 15–54 let 34,6 %, v roce 1963 se zvýšil na 53,0 %.

2. Podíl závislých žen byl u zkoumaných skupin velmi různý. Nejnížší byl u dcer odborníků (28 %) a nejvyšší u dcer rolníků a nádeníků (52 a 59 %).

Rozdělení ekonomicky aktivních žen a důchodkyň ve výběrovém souboru se velmi silně lišilo od mužů. Mezi ženami se ve srovnání s muži vyskytovalo více zaměstnanců, kancelářských pomocníků a domácího služebnictva, nekvalifikovaných dělníků a rolníků, naproti tomu méně odborníků a kvalifikovaných dělníků. Přestože hlavní směr mobility byl pro

Tabulka 4: Intergenerační mobilita žen v letech 1962–64

Skupina povolání otce v roce 1938	Skupina povolání dcery v letech 1962–64							
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. Řídicí a odborní pracovníci	28,2	7,2	2,3	2,0	1,2	1,4	0,0	2,8
2. Zaměstnanci	21,9	13,9	5,2	4,7	2,2	2,0	0,4	4,7
3. Řemeslníci	19,2	18,3	19,9	19,8	14,1	8,8	4,2	11,4
4. Kvalifikovaní dělníci	6,7	23,8	20,3	23,8	21,0	11,7	1,9	12,8
5. Zaučení dělníci	2,6	7,9	7,1	8,0	7,2	8,9	1,9	5,5
6. Nekvalifikovaní dělníci	2,2	4,5	6,8	5,0	5,5	8,6	2,1	4,4
7. Zemědělci	14,1	19,3	32,4	31,9	43,7	54,2	88,7	55,1
8. Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabulka 5: Vzdělání v letech 1962–64 podle sociálního původu (v%)

Povolání otce v roce 1938	Podíl dětí majících			
	vysokou školu		střední školu	
	synové	dcery	synové	dcery
Řídicí a odborní pracovníci	54,8	15,2	33,8	38,0
Zaměstnanci	21,8	6,4	34,6	27,7
Řemeslníci	6,4	1,9	14,5	7,7
Kvalifikovaní dělníci	6,6	0,3	14,6	9,7
Zaučení dělníci	3,9	0,4	7,3	5,5
Nekvalifikovaní dělníci	2,8	0,3	5,3	2,3
Zemědělci	1,6	0,3	2,4	1,1

muže i ženy obdobný, směřovala mobilita žen více k zaměstnáním nevyžadujícím zvláštní kvalifikaci. Podrobné údaje o mobilitě žen jsou uvedeny v tabulce 4.

Z těchto dat můžeme odvodit některé hlavní trendy v jednotlivých skupinách žen:

1. Pohyb dcer odborných pracovníků k jiným skupinám, zejména k zaměstnancům, byl vyšší než u mužů, přesto však byla skupina odborných pracovníků z hlediska původu (v porovnání s muži z této skupiny) sociálně stejnorodější; zejména zde bylo méně žen dělnického a rolnického původu.

2. Odliv dcer dělníků do skupiny odborných pracovníků byl mnohem nižší než u dělnických synů, na druhé straně však se více dělnických dcer dostávalo do skupiny zaměstnanců. Zbývající část dělnických dcer se většinou stala polokvalifikovanými a nekvalifikovanými dělníci. V dělnických profesích bylo ve srovnání s muži méně žen rolnického původu, takže podíl polokvalifikovaných a nekvalifikovaných pracovníků dělnického původu je vyšší u žen než u mužů.

3. V rolnických profesích zůstala o něco větší část rolnických dcer než rolnických synů.

Údaje naznačují, že rozdílnost životních příležitostí žen a mužů se zmenšuje pouze pomalu, přičemž však existuje jasná tendence ke stírání těchto rozdílů v mladších věkových kohortách.

5. Mobilita a vzdělání

Od meziválečného období do šedesátých let se významnou měrou zvýšila vzdělanostní úroveň obyvatelstva. Toto zvýšení je rovněž zachyceno ve výsledcích šetření z let 1962–1964. Zatímco více než 9 % otců bylo negramotných a jenom 8 % mělo nejméně osmileté vzdělání, mezi syny představovali negramotní pouze 2 %, přičemž 33 % mělo osmileté nebo delší vzdělání. Nejdůležitější změna se uskutečnila na úrovni základního vzdělání v důsledku zavedení osmileté školní docházky v roce 1947. 53 % synů tak dosáhlo vyššího vzdělání než jejich otcové, zatímco 38 % mělo přibližně totéž a 9 % nižší vzdělání.

Empirické výzkumy ukazují, že profesionální přesuny byly ve většině případů spojeny s předchozím nebo pozdějším dosažením vyšší vzdělanosti rovně. Rovněž tak každý, kdo dosáhl vyššího vzdělání (středoškolského nebo vysokoškolského), dostal přiměřené zaměstnání: např. 85 % vysokoškolsky vzdělaných osob patřilo do skupiny odborných a vedoucích pracovníků, dalších 11 % vykonávalo nějakou jinou nemanuální práci a pouze 4 % pracovalo manuálně. Nemanuální práci vykonávalo 82 % středoškolků, přičemž 13 % bylo řemeslníky, členy průmyslových družstev nebo kvalifikovanými dělníky (kde tato úroveň vzdělání nebyla bezvýhradně nutná, avšak nebyla ani nadbytečná) a pouze 5 % vykonávalo nekvalifikovanou manuální práci. Naproti tomu přechod ze skupiny odborníků do dělnických profesí byl ve většině případů spojen s neúspěchem při dosažení úrovně vzdělání odpovídajícího skupině sociálního původu.

Přestože obecná úroveň vzdělání rychle vzrostla a byly učiněny kroky ke snížení rozdílů v přístupu ke vzdělání u osob pocházejících z různých sociálních skupin, byly v letech 1962–1964 stále ještě pozorovány významné rozdíly, jak je patrné z tabulky 5.

Některé sociologické výzkumy vzdělání kladly velký důraz na zkoumání vztahu mezi sociálním původem, vzděláním a sociální mobilitou. Bylo zjištěno, že vzdělanostní kariéra mládeže je značně ovlivňována jejím sociálním původem a že „systém vzdělání působí v rostoucí míře jako nástroj přenašení výhod vzdělání na nastupující generace, čímž napomáhá sebereprodukci vrstvy odborných pracovníků“ [Gazsó 1972]. Sociální původ ovlivňuje nejen průměrnou úroveň školního prospěchu (stoupající měrou od 1. do 8. třídy), ale i při stejném prospěchu ovlivňuje výběr střední školy (synové rolníků a nekvalifikovaných dělníků se zaměřují na učňovské školy, synové kvalifikovaných dělníků jdou spíše do středních škol technického směru a děti nemanuálních pracovníků na gymnázia, která poskytují nejlepší možnosti pro pokračování ve studiu na vysoké škole [Fergeová 1972].

Vzdělání má tedy velký vliv na sociální mobilitu i v socialistické společnosti. Tento vliv je však jiný než v rozvinutých kapitalistických zemích. Je významné například to, že v maďarské společnosti nemá sociální původ žádný vliv na mobilitu nezávisle na vzdělání.

6. Migrace a mobilita

Souběžně s profesionální mobilitou se projevovала i rozsáhlá vnitřní migrace. Jejím výsledkem byl příliv venkovských obyvatel do měst a obyvatel žijících mimo hlavní město do Budapešti. V roce 1963 žilo v Budapešti 19 % maďarského obyvatelstva, 23 % žilo v ostatních městech a 58 % na vesnici. Výsledky mobilitních šetření z let 1962–1964 ukazují, že v Budapešti se narodilo pouze 29 % dospělého mužského obyvatelstva, 27 % se narodilo v ostatních městech a 44 % na vesnicích. V ostatních městech bylo zastoupení místa rodiště toto: 37 % v tomtéž městě, 1 % v Budapešti, 21 % v ostatních městech a 41 % na vesnicích. Na venkově se narodilo v téže vesnici 50 %, v Budapešti 1 %, v ostatních městech 6 % a v ostatních vesnicích 43 %.

Budapešť na jedné straně nabízela synům dělníků narozených v Budapešti nejvyšší možnosti uplatnění v odborných a ostatních nemanuálních profesích, na druhé straně docházelo k velkému přílivu do skupin nemanuálních pracovníků a kvalifikovaných dělníků ze stejných sociálních skupin z ostatních měst a venkova. Tyto procesy sociální mobility a migrace potvrzuje skutečnost, že pozice polokvalifikovaných a nekvalifikovaných pracovníků byly v Budapešti obsazeny přistěhovalci převážně rolnického původu a dojíždějícími, bydlícími mimo hlavní město.

Odliv dětí dřívějších vrstev odborných zaměstnanců a kvalifikovaných dělníků z menších měst a vesnic do Budapešti zanechal ve struktuře těchto obcí prázdné pozice, které byly pak obsazeny syny dělníků a rolníků. Proto vrstvy odborníků a zaměstnanců na venkově vykazují nejvyšší procento synů dělníků a rolníků a dělníci bydlící na vesnici jsou převážně rolnického původu. Z tohoto hlediska došlo tedy na venkově k větší mobilitě než v Budapešti, kde existují poměrně velké stabilní složky tradičních nemanuálních skupin pracovníků a také stabilní složky budapeštské dělnické třídy.

7. Mobilita a fertilita

Jedním z cílů výzkumů z let 1962–1964 bylo prozkoumání vlivu mobility na úroveň porodnosti maďarského obyvatelstva, která byla v této době velice nízká, nižší, než je nutné pro dlouhodobou prostou reprodukci populace.

Výzkumy ukázaly dva typy rozdílů v porodnosti, konkrétně rozdíly podle sociálních skupin (odborníci s nejnižší a rolníci s nejvyšší porodností) a rozdíly podle typu bydliště (Budapešť měla nejnižší a vesnice poměrně

vysokou porodnost). Tyto dva typy rozdílů se projevují i nezávisle na sobě (např. dělníci na vesnici mají vyšší porodnost než dělníci v Budapešti) a přirozeně se i zpětně ovlivňují (skupiny s nízkou porodností jsou v Budapešti a skupiny s nejvyšší porodností na venkově).

Vliv mobility a migrace na porodnost lze shrnout takto. Hlavní směry mobility a migrace vycházely od skupin s vyšší porodností a zaměřovaly ke skupinám s nižší porodností; fertilita mobilních a migrujících osob se rychle přizpůsobila nižší úrovni nového sociálního postavení a bydliště, přičemž vyšší porodnost původní skupiny hrála malou roli.

8. Perspektivy dalšího výzkumu sociální mobility v Maďarsku

V současné době jsou analyzovány tabulky šetření o sociální mobilitě z roku 1973. Nejdůležitější otázkou, na níž je třeba na základě těchto nových dat odpovědět, je, zda se v posledních deseti letech změnil rozsah a směr profesionální a sociální mobility či nikoli. Je zřejmé, že v důsledku řady změn se některé tendence musely změnit — snížil se například příliv rolníků do dělnických profesí v důsledku snižujícího se počtu rolníků. Dosavadní tempo profesionální a sociální mobility by však mělo být dále zachováno v zájmu urychlení další homogenizace společnosti. To závisí na řadě faktorů a procesů, zejména na změnách profesionální struktury, vzdělanostního systému, změnách v porodnosti jednotlivých sociálních skupin, na ekonomické aktivitě a profesionálním zařazení žen.

Stále více se ukazuje, že otázky profesionální a sociální mobility je třeba řešit v rámci konkrétních přeměn sociální struktury a dynamiky vývoje socialistické společnosti. Komparace s ostatními socialistickými zeměmi nacházejícími se v různých fázích zralosti socialistického společenského systému — je v této situaci nezbytností.

Literatura

- Andorka, R.: *A társadalmi ártérégződé és demográfiai hatásai Magyarországon* (Sociální mobilita a její demografické důsledky v Maďarsku). KSH Népeségstudományi Kutató Intézet Közleményei, No. 39, 1970.
- Andorka, R.: *Mobilité sociale, développement économique et transformations socio-professionnelles de la population active en Hongrie. Vue d'ensemble (1930–1970)*. Revue française de Sociologie. Vol. 13, 1972, Supplément.
- Andorka, R.: *Historical Comparison of Hungarian Social Mobility 1930–1963, by Means of Census Data and Retrospective Life Histories*. Paper presented at the MSSM Seminar, Toronto 1974.
- Andorka, R. — Harcsa, I. — Kulcsár R.: *A társadalmi mobilitás történeti tendenciái* (Historické tendence sociální mobility). Társa-

- dalomstatistikai Időszaki Közleménynek, No. 343, 1975.
- Fergeová, Z.: *A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés* (Vztahy mezi sociální strukturou a vzdělávacím systémem). Szociológia, Vol. 1, 1972, No. 1.
- Klinger, A. — Szabady, E.: *A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai Budapesten és a városokban* (Sociální mobilita a její důsledky pro Budapešť a další města). KSH Népeségstudományi Kutató Intézet Közleményei, No. 7, 1965.
- Kulcsár, R.: *A nők társadalmi mobilitásának vizsgálatára* (Analýza sociální mobility žen). Szociológia, Vol. 3, 1974, No. 2.
- Szabady, E.: *A társadalmi-foglalkozási átrétegződés Budapesten és a vidéki városokban* (Sociálně profesionální mobilita v Budapešti a dalších městech). Valóság, Vol. 9, 1966, No. 12.
- Tyree, A.: *Mobility ratings and association in mobility tables*. Population Studies, Vol. 27, 1973, No. 3.
- Yasuda, S.: *A methodological inquire into social mobility*. American Sociological Review. Vol. 29, 1964, No. 1.

Rudolf Andorka

Výzkum sociálně profesní struktury a mobility v Polsku

V prosinci roku 1972 provedl polský Ústřední statistický úřad reprezentativní výzkum sociálně profesní struktury a mobility, a to na náhodně vybraném souboru 0,5 % ekonomicky aktivní populace ve věku 15–69 let.

1. Charakteristika vzorku

Výzkum zahrnuje ekonomicky aktivní populaci, muže i ženy, přičemž byli zkoumáni pouze ti, kteří žijí v rodinách nebo domácnostech jednotlivců. Vyloučeny byly osoby bydlící v hotelech, ubytovnách apod. Soubor byl získán vícestupňovým náhodným výběrem,

tvorilo jej 72 179 osob. Porovnání sociálně profesní struktury výběrového souboru se složením ekonomicky aktivní populace podle sčítání 1970 ukazuje vysokou kompatibilitu těchto dvou pramenů, a to i z hlediska málo početných kategorií.

Předmětem výzkumu byla přesně definovaná sociálně profesionální skupina, úroveň vzdělání a místo bydliště zkoumaných osob ve dvou časových momentech — v době výzkumu a v době, kdy dotázaný začínal své první povolání (zde byla sledována i sociálně ekonomická skupina, k níž příslušeli jeho rodiče, a jejich vzdělání). Dále bylo šetřeno místo a rok narození, rok počátku prvního zaměstnání, rok a způsob ukončení školního vzdělání (popř. jeho pokračování), přesně určený obor vzdělání, rodinný stav, počet sourozenců a sociálně ekonomická skupina, k níž přísluší. Z důvodů diferenční fertility v různých sociálně profesních skupinách a také z důvodů rozdílné úrovně profesionální aktivity osob různého sociálního původu umožňují tyto informace přesně definovat sociální původ zkoumaných osob, o sociálně profesní struktuře populace otců vypovídají pouze přibližně.

Řada údajů je zatím ještě ve stadiu zpracování, takže můžeme uvést jen některé základní výsledky.

2. Základní údaje o změnách v sociálně ekonomické struktuře a mobilitě mezi sociálně ekonomickými skupinami

Rychlé změny v sociálně ekonomické struktuře populace byly vyvolány přeměnou sociálně politického systému a zrychlením ekonomického vývoje, založeného především na socialistické industrializaci.

Změny sociální struktury vedly ke značnému zintenzivnění mezigeneračních i vnitrogeneračních procesů, pozměňujících třídně sociální rekrutaci jednotlivých sociálně ekonomických skupin.

Z celkové ekonomicky aktivní populace v roce 1972 patřilo 44,3 % dotázaných k jiné

Tabulka 1: Ekonomicky aktivní populace podle sociálně ekonomických skupin v letech 1931–1972 (v %)

Sociálně ekonomická skupina	1931	1950	1960	1970	1972
Dělníci ¹	25,6	43,9	33,8	41,2	42,2
Zaměstnanci ¹	4,1		18,2	22,5	23,3
Členové výrobních družstev	—	1,3	1,3	.	.
Členové zemědělských družstev	—	0,4	0,2	.	.
Samostatní mimo zemědělství ²	9,5	1,6	1,5	1,3	1,2
Samostatní v zemědělství ²	60,7	52,6	44,0	33,7	32,5
Ostatní	0,1	0,2	0,0	1,3	0,9
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Prameny: Sčítání 1931–1970, Výzkum sociální mobility 1972

¹ V letech 1970 a 1972 včetně členů výrobních a zemědělských družstev.

² Včetně pomáhajících členů rodiny.